

Úvahy slovenských národovcov o potrebe inštitucionalizovať zbieranie pamiatok minulosti¹

Daniela Kodajová

PhDr. Daniela Kodajová
Historický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
e-mail: histkoda@savba.sk

In 1860s, the Slovak revivalists began to focus their collection activities on ethnographic material and material culture objects. They envisioned Matica Slovenská as the major institution dedicated to the safeguarding and preservation of these objects with volunteers as custodians. After the authorities dissolved Matica, the idea of a national museum was connected with the National House in Martin. This, however, proved to be impractical due to the design of the building. In the end, it was the concept of a universal museum supported by a country-wide benevolent society (The Slovak Museum Society) as advocated by Andrej Kmeť that prevailed. This project, ultimately implemented by the Society, became the first museum of modern type in Slovakia built and run by trained and professional custodians and serving the wider community of scholars.

Key words

nation, indentity, history, memory, museum

Na prelome 18. a 19. storočia zaznamenalo múzejníctvo akoby svoj zrod v novodobej podobe. V predchádzajúcom období priniesla renesancia záujem o antické umenie a hromadenie umeleckých predmetov európskej proveniencie i z rôznych kultúr a oblastí Nového sveta. Vytvoril sa trh s umelcami a agentmi týchto umelcov. Konzumentmi bola úzka vrstva aristokracie. V 18. storočí spoločnosť objavila kúzlo archeologických vykopávok a záľubu v predmetoch starých dôb, na ktorých sa cenil predovšetkým vek. Bola to samozrejme kultivovaná záľuba majetných vrstiev, ale mnohokrát mohla byť iba prejavom solventnosti a módy. Takto utvárané súkromné kolekcie umeleckých predmetov mali podľa individuálnych záujmov samotného zberateľa charakter cielene budovaných zbierok, alebo tzv. kabinetov kuriozít, respektíve mohli byť súborom nesystematicky a náhodne zhromaždených predmetov rôznej umeleckej a historickej hodnoty. V novodobých dejinách sa prvýkrát stretávame s profesiou kustóda, správcu, knihovníka, agentov – nakupovačov a sprostredkovateľov transakcií s umeleckými dielami. Len výnimočne sa súkromné zbierky otvárali pre širší okruh návštevníkov.

Od druhej polovice 18. a výraznejšie od začiatku 19. storočia začali vznikať zo súkromných zbierok verejné inštitúcie. Panské sídla sa otvárali verejnosti. Zbierky

¹ Štúdiá vznikla na Historickom ústave SAV v Bratislave ako súčasť riešenia vedeckých projektov **APVV-0119-11 Slovensko v 19. storočí** pod vedením PhDr. Dušana Kováča, DrSc. a projektu **VEGA 2/0139/13 Historická pamäť a dejiny Slovenska – procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí** pod vedením Mgr. Petra Macha, PhD.

sa spájali a vznikali verejné mestské obrazárne a múzeá, ktoré sa spravovali buď z pozostalosti darcov, ale hromadili sa prípady, kedy sa správcom inštitúcie stávali mestá alebo vlastenecké a učené spoločnosti. V cisárskom Francúzsku, v období rušných napoleonských vojen, vzniklo najmä z „vojnových trofejí“ Národné múzeum. Paradoxne krátko po tom, čo v revolúcii boli drancované a zničené skvosty domáceho staviteľstva a umenia, začalo Francúzsko budovať z „cudzieh ulúpených“ umeleckých pokladov Národné múzeum. Bolo verejné, bezplatné, a teda i dostupné oveľa širšej populácii.

Ak definujeme múzeá ako inštitúcie, ktoré zbierajú, chránia, spracovávajú a prezentujú artefakty, je jasné, že sú to odborne špecializované aktivity. Múzeá sú plodom 19. storočia, ktoré bolo silne poznačené záujmom o dejiny a špeciálne záujmom o národné dejiny. Každý nacionalizmus potrebuje siene slávy národnej minulosti, v ktorých ich vystavuje na obdiv. A takými sa stávali muzeálne priestory a galérie. Čiastočne k nim patria i archívy, ale tie si nenárokujú na vystavovanie. Záujem o dejiny prejavovali nielen zberatelia, ale musela existovať i silná skupina potenciálnych návštevníkov a záujem niektorej inštitúcie – štátu, národa, regiónu, cirkvi, spolku a pod., ktorá nad zbierkami prevzala záštitu. Ľubomír Lipták v tejto súvislosti napísal: „Múzeá boli nesporne dielom predovšetkým romanticky založených a niekedy priam fanatických milovníkov „starožitností“, vôbec nie nejakých chladných politických kalkulátorov. Ale udržať sa, trvalejšie pracovať mohli nové inštitúcie iba vtedy, ak držitelia moci, niektorá ich regionálna či zájmová skupina, rozpoznali užitočnosť novej inštitúcie ako nástroja, alebo aspoň symbolu svojich snažení.“²

V Uhorsku sa so zverejňovaním súkromných zbierok stretne s výrazným časovým posunom. Idea lokálnych múzeí sa začala naplňovať v druhej polovici 19. storočia³ a bola silne ovplyvnená potrebami nacionalizmu.

Snaha o ukotvenie slovenského národa v priestore a čase patrila k základným pilierom národnej ideológie. Komunita, ktorá v novovekých dejinách nežila vo vlastnom národnom štáte, ale tvorila súčasť väčšieho celku a musela o právo prejaviti svoju vlastnú národnú identitu bojovať, pripisovala histórii národa a všetkým jeho atribútom a prejavom veľkú váhu. Absencia národného štátu spôsobila, že národní vodcovia museli nájsť adekvátne dôkazy existencie svojho národa v dejinách. Slúžili im ako dôkazy dávnovekosti, dlhodobej existencie na území, ktoré obývala komunita až do súčasnosti a tým sa stávali zdôvodnením práva na toto územie. K atribútom národa patrila vlastný spisovný jazyk a kultúra, predovšetkým literatúra vytvorená v tomto jazyku. Ale i vzťah k týmto hodnotám, z čoho vyplývala aj potreba brániť, chrániť a zveľaďovať tieto hodnoty, zhromažďovať pamiatky a pestovať pamäť o vlastnej histórii zachovanej práve v pamiatkach.

² LIPTÁK, Ľubomír. Múzeá a historiografia na Slovensku do roku 1918. In: *Zborník Slovenského národného múzea*, LXXXI, 1987, *História* 27, s. 273.

³ Prehľadný materiál o postupnom zriaďovaní múzeí na území dnešného Slovenska do roku 1918 a ich kategorizáciu prináša citovaná štúdia Dr. L. Liptáka. ref. 2, s. 273-290.

Generácia preromantikov a romantikov od prelomu 18. a 19. storočia označila postavenie slovenského národa za stav spánku, z ktorého ho chcela prebudiť cieľnou činnosťou v novom duchu, v akom sa budili i okolité národy. Ján Kollár tvrdil, že „*my teraz potrebujeme nie tak hláv, kníh a učenosti, ako radšej srdc, skutkov, charakterov*“.⁴ Jeho generácii učenosť ešte evokovala putá ku kabinetnej vede, k elitárstvu, k latinčine, od ktorej sa chceli oddeliť a nahradiť ju vlastným národným jazykom v jeho kodifikovanej, a teda i kultivovanej podobe. Oddala sa tvorbe v národnom jazyku, potenciál a krásu ktorého spoznávala prostredníctvom tvorby ľudu – v piesňach, povestiach, rozprávkach, prísloviach, ktoré zbierala, študovala a snažila sa uchovať pre budúce pokolenia.

Nasledujúca generácia štúrovcov prejavila onen potrebný zápal srdc pre skutky a popri poézii ocenila význam a rýchlosť pôsobenia novinového tlačeneho slova. V literárnych formách fabulovali štúrovci národný príbeh, usilovali sa zaľudniť ho krásnymi a silnými charaktermi, mužmi a devami spanilých črt a vlastností. Rezignovali na spoločné uhorské dejiny a vytvorili vlastný národný príbeh postavený na plebejskosti národa. Spolu s preferovaním ľudovosti zaujali rezervovaný postoj k aristokratickej kultúre vo všetkých jej prejavoch – architektúre, výtvarnom umení či literatúre. Proti nim postavili ľudovú kultúru ako hlavný zdroj národnej hrdosti a nositeľa národnej identity.

K inštitúciám, ktoré sa zameriavali na zbierkovú činnosť artefaktov minulosti – archívom, starým knižniciam, t. j. najmä latinsky písanej spisby, zbierkam umenia, obrazárňam a novodobému fenoménu akým boli múzeá, nezaujali štúrovci indiferentný postoj. V duchu svojich národných preferencií hľadeli na ne ako na zhromaždiská dôkazov slávnych okamžikov minulosti národa, s ktorou ostro kontrastoval súčasný stav. Jozef Miloslav Hurban pri svojej prázdninovej ceste v roku 1839 navštívil viaceré pražské, české a moravské múzeá. Svoje pocity pri prehliadke hradu Pernštejn nielen zaznamenal, ale dokonca zložil o nich báseň: „*Ó, minulosť, ako si očarila mladú dušu, horekujúcu nad nečinnou prítomnosťou! ...Jen smutné zde ticho, hluboká němota zde přebýva – sláva dějů minulých již v rumu štká a slzí!*“⁵ Neutešená prítomnosť a skvostná minulosť boli v nerovnováhe a mladí romantici ju vyrovnávali obrazmi o krásnej budúcnosti, ku ktorej dovedú svoj národ prostredníctvom jeho prebudenia sa a národného uvedomenia. V tomto duchu teda pracovali na pestovaní sebavedomia a národnej hrdosti, ktorú vyvolávala ľudová tvorba. Pre štúrovcov boli dôležitejšie ako profesionálne budované múzejné zbierky náaturisticky, ale s nadšením zozbierané ľudové povesti a piesne ako umelecké skvosty tvorby ľudu v predchádzajúcich dobách. Druhým zdrojom národnej práce im bola vlastná literárna činnosť v spisovnom jazyku. Literatúra stála na piedestáli

⁴ ŠKULTÉTY, Jozef. Úlohy učeného mladého pokolenia slovenského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 45, 1929, č. 5, s. 293.

⁵ HURBAN, Jozef Miloslav. *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách*. Žilina – Košice : Nakladateľstvo slovenského východu, 1929, s. 97.

ich hodnotového rebríčka.⁶

Väčšina predstaviteľov štúrovskej generácie pôsobila ako kňazi a učitelia. Ako predstavitelia inteligencie sa pohybovali v prostredí knižníc, pôsobili ako vychovávateľia v panských sídlach, ale sústredili sa na zberateľskú a vydavateľskú činnosť, na zakladanie spolkov a osvetu, teda na iné aktivity ako bolo múzejníctvo. Prioritne sa sústreďovali na zhromažďovanie dokladov duchovnej kultúry národa a zbieranie materiálnej kultúry zatiaľ stálo bokom ich záujmov. Na svojich cestách na nemecké univerzity videli a navštevovali vznikajúce múzeá a galérie, zaznamenali ruch okolo Vlasteneckého múzea, budúceho Národného múzea v Prahe a iných mestách, ale domáce podmienky im zatiaľ neumožnili napodobňovať tieto vzory. Slovenskí národovci tohto obdobia verili, že národ žije v literatúre. Pozornosťou, ktorú sme venovali názorom štúrovskej generácie, sme chceli upozorniť na dôležitú príčinu časového sklzu rozvoja múzejníctva na Slovensku. Nespočívala len v objektívnych podmienkach, ale bola spôsobená i tým, že samotní iniciátori a vodcovia národných aktivít ho nezahrnuli medzi svoje priority.

V našich podmienkach zaznamenávame vznik inštitúcie, ktorá mala plniť funkciu národného múzea, v 60. rokoch 19. storočia. Túto iniciatívu zobral na seba národný spolok – Matica slovenská. Matica v sebe kumulovala niekoľko funkcií – spolku, vydavateľstva, národnej knižnice, archívu, múzea, v ktorom sa sústreďovali zbierky písomných dokumentov zameraných na dejiny národa, archeologických nálezov, umeleckých predmetov. Model Matice nebol novinkou. V slovenskom prostredí sa budovali Matice od 20. rokov 19. storočia ako isté multifunkčné reprezentatívne, spolkové, muzeálne a divadelné zariadenia. V 60. rokoch sa však už v západoeurópskych krajinách i v iných častiach habsburskej ríše presadzovalo budovanie špecializovaných inštitúcií. Napriek nespornému úsiliu slovenských národovcov o získanie povolenia na zriadenie Matice, v momente jej vzniku už bol vlastne model multifunkčného zariadenia prekonaný. Matica slovenská zohrala nesporne významnú úlohu ako pokus o založenie prvej inštitúcie, ktorá mala ambíciu plniť aj úlohu národného múzea.⁷ Matica však nebola klasickým múzeom. Bola spolkom, ktorý si na seba nabral viac povinností, ako bola skupina národných „výtečníkov“ schopná uniesť a zabezpečiť. Spravovala tzv. národný poklad, organizovala finančné zbierky, z ktorých sa mala podporovať vydavateľ-

⁶ Dôležitosť, akú štúrovci prikladali literatúre, ilustrujeme citáciou z diela J. M. Hurbana: „Národy, ktoré majú žiť, ktoré rozumejú svojej úlohe, čo ďalej pomkávajú človečenstvo, aby nesplesnivo v nehybnom strpnutí ducha, v materiálnej hnilobe, národy takto rozumné chovajú medzi sebou tú opatrovkyňu svojho ducha, literatúru, ako najdrahší poklad večnosti, vynakladajú na ňu silu všetkej svojej príčinlivosti a mohutnú starostlivosť svojich dní života. Ale za to sa zasa aj literatúra odmeňuje národom, ona, nech pomlčíme o inom, je časť toho večného svätého ducha, z ktorého bývajú počatí spasitelia a vysloboditelia národov z jarma kliatby, a človečenstva z veku temnosti a bludov.“ HURBAN, Jozef, Miloslav. Karol Štúr. Náčrt jeho života a ducha. In: HURBAN, J. M. Dielo II. Edícia Zlatý fond slovenskej literatúry. Bratislava : Tatran, 1983, s. 222.

⁷ V citovanej štúdii Ľubomíra Liptáka nie je o Matici slovenskej ani zmienka. Autor ju nepovažoval za múzeum. V našom texte sme zvolili opatrné označenie ako pokus o múzeum, s tým, že tento pokus sa z viacerých príčin, rozoberaných ďalej v texte, ukázal ako nevyhovujúci.

ská činnosť a veľmi dôležitý článok národnej práce – podpora národnej omladiny ako pokračovateľky, držiteľky kontinuity národného bytia. Vydavateľská činnosť si kládla za cieľ nielen osvetu, ale mala i vedecké ambície. Nebola to však vydavateľská činnosť, ale zbierky, ktoré pritiahli pozornosť. Žiaľ, nežiaducu, pretože budova bola niekoľkokrát vykradnutá. Muzeálne zbierky potrebujú profesionálneho opatrovateľa a zveľaďovateľa, nemôžu stáť na neodbornej dobrovoľníckej práci. Reprezentatívne osobnosti národa, akokoľvek ctené a obetavé, nedokázali zbierky ani utriediť, ani uložiť, nie to ešte sprístupniť verejnosti a ochrániť pred nežiaducim záujmom vykrádačov. Navyše v budove, ktorá bola počas fungovania Matice slovenskej (1863 – 1875) vlastne stále staveniskom a celou svojou koncepciou bola budovaná ako spolkový dom, divadelná scéna a slávnostná dvorana.

Po niekoľkých rokoch neujasnených kompetencií reprezentatívnych a výkonných členov spolku zobral na seba funkciu opatrovateľa zbierok František Víťazoslav Sasinek. Sasinek je predstaviteľom ďalšej generácie národovcov. Generáciu romantických básnikov, ktorí tvrdili, že národ žije v literatúre, vystriedala v 60. rokoch generácia spolkových činiteľov a redaktorov, prispievateľov do už pomerne pestrej škály v slovenčine vydávaných časopisov. Sám Sasinek mal vedecké ambície, jazykovú výbavu i erudovanosť získanú predovšetkým mnohoročným štúdiom starých listín a dokumentov. Pre funkciu opatrovateľa však práve kvôli vlastným vedeckým ambíciám nebol vhodná osoba. Záujemcovia o návštevu matičných zbierok ho viac-menej rušili v ich naplňaní. Idea zriadiť matičné múzeum bolo prerokovávaná niekoľkokrát. Ale keď matičiari dosiahli schválenie, vyčlenili zo svojich prostriedkov nepostačujúcu sumu.⁸ V Matičnom dome sa sústredili všetky druhy zbierok. Boli značne nevyrovnané. Ich exponovanie sa riešilo otvoreným depozitárom.⁹ F.V. Sasinek ako tajomník Matice a kustód jej zbierok strávil niekoľko rokov ich spisovaním a katalogizovaním, ale systém, ktorý zvolil a postup prác bol neefektívny a často kritizovaný zo strany samotných matičiarov.

Osud Matice a jej zbierok sa uzavrel v roku 1875. Sasinkove vedecké aktivity sa diali presne v intenciách národných požiadaviek a záujmov, ale diali sa spôsobom, ktorý nezodpovedal odbornej zdatnosti väčšiny dobovej čitateľskej verejnosti. Snažil sa na základe analýzy starších latinských listín a dokumentov dokázať porovnaním prameňov nemeckej, uhorskej a poľskej proveniencie, z archívov pápežskej kúrie a iných inštitúcií starobylosť Slovákov a ich zástoj v dejinách Uhorska. Jeho názory výstižne charakterizuje tvrdenie: „*Bez histórie nejestvuje národ a jestli my Slováci nesúčastníme sa v panujúcom ruchu na poli historie, pochovajú nás ne-*

⁸ Suma okolo tisíc zlatých nepostačovala, vzhľadom na to, že sa z nej malo financovať publikovanie katalógov a prírastkov, ako aj prestavba priestorov matičnej budovy, ktorá nemala patričné vybavenie, depozitné ani vitrínové skrine, police pre knižnicu a pod. WINKLER, Tomáš – ELIÁŠ, Michal. *Matica slovenská. Dejiny a prítomnosť*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 81.

⁹ MULÍK, Peter. Franko Víťazoslav Sasinek ako matičný dejateľ. In *Franko Víťazoslav Sasinek. Najvýznamnejší slovenský historik 19. storočia, 1830 – 1914*. Zost. Richard MARSINA – Peter MULÍK. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 52.

prajníci historiou, na našu ujmu osnovanou.“¹⁰ Usiloval sa vedeckými argumentmi vyvrátiť tendenciu skresľovania uhorských dejín a modelovanie ich do obrazu vyhovujúceho aktuálnym požiadavkám nacionalizmu konca 19. storočia a nie historickej pravde, respektíve dokumentom.

V 40. – 50. rokoch bola schopnosť národa prežiť odvodzovaná od literárnej činnosti, v 60. a 70. rokoch dominoval názor, že je to práve história, ktorá poskytne odpovede a argumenty v boji za práva národa na existenciu a všetky prejavy národného života. Ďalším autorom, ktorý argumentoval silou dejepisu bol Pavol Hečko. V celých cykloch svojich štúdií zdôvodňoval potrebu pestovania národnej vedy. Podľa neho „*historia je tu najlepším svedkom a rukovodičom, a táto nám hovorí o veľkých pohyboch a pokrokoch národov, a rozpráva nám jak o umení národnom, tak aj o vede národnej...*“¹¹ Zaujímavé je, že národovci aktívni v 60. a začiatkom 70. rokov sústredili veľkú pozornosť na budovanie školstva s vyučujúcim jazykom slovenským, na vydávanie novín a časopisov, budovali základy odbornejšieho prístupu k spracovávaniu rôznych tém popisu či bádania spoločnosti, ale iniciatívu muzeálnych aktivít úplne prenechali provládne orientovaným spolkom, mestám a miestnej honorácii, zvyčajne neslovenskej orientácie.

Mnohé zo vznikajúcich múzeí mali charakter krajinopisných a národopisných múzeí, ale v duchu platných zákonov museli prezentovať názvoslovie v oficiálnom jazyku, čím sa miestne názvy strácali a komunita slovenských národovcov to samozrejme vnímala ako prejav cielenej maďarizácie. Vznikla situácia, kedy sa v rámci jedného štátu vytvorilo paralelne niekoľko rovín kultúr a subkultúr, predstavitelia ktorých sa navonok tvárili, že sa ignorujú, každá zo strán rozvíjala tézy o národnej vede a rôzne varianty svojskosti, ale v skutočnosti pozorne sledovali aktivity druhej strany. Koordinácia postupu však nebola z princípu možná. Rovnako tak bolo nepredstaviteľné, aby sa okruh národovcov, ktorí identifikovali Slovákov s podobou plebejského národa, snažil o budovanie múzea zameraného na dejiny štátu, zriadenia, panovníkov, respektíve vládnucej dynastie. Preto v národoveckom prostredí ani neprichádzalo do úvahy budovať národné múzeum na základe súkromných zbierok niektorého šľachtického rodu. Potrebu budovať inštitúciu podobnú dnešnej predstave múzea sformulovali ako istú protiakciu. Objavila sa až ako reakcia na aktivity práve promaďarsky orientovanej časti spoločnosti. Tá stotožnila – zjednodušene povedané – všetko uhorské s maďarským. Vrcholom takýchto snáh boli milénárne oslavy (1896). Zrod mnohých inštitúcií muzeálneho typu súvisel práve s obdobím vypätého nacionalizmu.

V tejto súvislosti sú zaujímavé názory Svetozára Hurbana Vajanského. Dôvodov je niekoľko. Ako spisovateľ a predovšetkým ako redaktor zohral dôležitú mienkotvornú úlohu vo viacerých oblastiach. Formoval umelecký vkus niekoľkých generácií – vlastnou tvorbou, recenziami prác iných autorov, ale i výberom prekladov zahra-

¹⁰ SASINEK, F. V. Knihozor. In *Slovenský letopis pre historiú, topografiu, archeologiu a ethnografiu*. Red. a vyd. Franko V. Sasinek, III., 1879, sošit 4, s. 333.

¹¹ HEČKO, Pavol. Slovenský vedomec a slovenská veda. In: *Letopis Matice slovenskej*, roč. V, sv. I., 1868, s. 63.

ničnej literatúry. Mal dosah na tvorbu a náplň Slovenských pohľadov, Národných novín a na činnosť martinských spolkov a národoveckých aktivít koncentrovaných do tohto mesta – strediska národného života. V období, kedy v slovenských podmienkach nefungoval klasický stranícky život, suplovali noviny, literárne časopisy a spolky formy politického života. Ako aktívny národovec stál na čele národných aktivít v podstate od 70. rokov 19. storočia nasledujúcich takmer 50 rokov. Bol vodcom – uctievaným i kritizovaným. A práve v kritike Vajanského názorov sa v slovenských podmienkach rodila politická opozícia nielen voči ústredným vládnym inštitúciám, ale i v rámci predtým až krčvito deklarovaného jednotného národného hnutia. O svojej vlastnej národnej práci hovoril ako o sebaobeti a žrtve, ktorú prináša na oltár národa, hoci jeho redaktorská i spisovateľská práca boli honorované. Ak sa vyjadroval k práci ľudí, ktorí zhromažďujú doklady kultúry Slovákov, zdôrazňoval že ide o „*tichých, beznáročných zberateľov a ochrancov pamiatok dáť*“.¹²

Ďalším dôvodom výberu Vajanského, je kontraproduktívnosť jeho názorov. V priebehu sledovaného polstoročia sa menili a môžeme na nich sledovať prístup k rôznym otázkam a problémom, ktoré národotvorný proces zaznamenal. Vajanský bol pomerne scestovaný. Mal záujem o umenie a navštívil viaceré významné múzeá a galérie v Taliansku, Rakúsku, Rusku a v iných krajinách. Označil ich za „*veľké dobrodenie pre obyvateľov*“, na pôde ktorých pôsobia.¹³ Zaznamenal svoje dojmy a publikoval ich v cestopisných črtách. Dokazujú, že bol nielen vnímavým pozorovateľom umenia, ale aj jeho muzeálnej prezentácie. Preto je zaujímavé, že v domácich podmienkach nevyvinul iniciatívy v tomto smere. Naopak, spolkom a redakciám, v ktorých pôsobil, sa usiloval vtláčiť dominantne literárny charakter. Opakovane zdôrazňoval, že „*počiatky nášho znovuzrodenia boli čisto poetické*“ a svoju ideu dotiahol až ad absurdum, keď tvrdil, že nesmieme poéziu a literatúru zaháňať do kúta a byť „*neými deťmi spevavých otcov*“, preto „*každý je povinný po svojom spôsobe postarať sa, aby poézia slovenská dosiahla taký stupeň vplyvu na národ náš, aký jej zákonne a spravodlivo náleží!*“¹⁴

Vajanský patril v 80. rokoch k iniciátorom myšlienky, zbierky a stavby Národného domu, ktorý zo známych dôvodov nesmel mať oficiálny názov Národný dom, preto na jeho fasáde mohol byť iba nápis DOM. Dom bol koncipovaný ako spolkový, dalo by sa povedať klubový priestor. Budoval sa pre živý spoločenský kontakt a život a nie ako tiché a pokojné priestory pre ochranu muzeálnych zbierok. Mal skôr charakter meštianskeho kasína, ktoré zastrešovalo niekoľko klubových miestností – knižnicu, čítareň, sálu pre divadelné prestavenia a priestory na uskladnenie divadelných kulís, kaviareň, reštauračné zariadenie. Na určitý čas boli pod strechou Domu i muzeálne zbierky, ale všeobecne sa to považovalo za dočasné riešenie, pretože v bezprostrednom susedstve Domu sa už stavala budova prvého skutočného múzea,

¹² VAJANSKÝ, S. H. Slovenská kultúra. In: *Národné noviny*, XVI, 1885, č. 68.

¹³ VAJANSKÝ, S. H. Cestopisné obrázky. In: *Národné noviny*, XIII, 1882, č. 16. Názory Vajanského na výtvarné umenie sú spracované v samostatnej monografii. JANČI, Zdenek. *Svetozár Hurban Vajanský. Kritik výtvarného umenia*. Nitra : 1998.

¹⁴ VAJANSKÝ, S. H. Vplyv poézie na náš vývin. In: *Národné noviny*, roč. XX, 1889, č. 107, s. 1-2.

neoddeliteľne spätá s iniciatívou a prácou Andreja Kmeťa.

V 80. rokoch Vajanský napísal, že pre Slovákov je oveľa dôležitejšie, napísať dielo o histórii kultúry, lebo to by viac vplývalo „na národ a národné povedomie, než história vojen, trónnych otázok, náboženských prehánok, vzbúr a epidémií“.¹⁵ Tým vlastne znehodnotil mravčiu prácu spomínaných Sasinka, Hečka a iných, ktorí sa usilovali práve na takýchto materiáloch dokázať prítomnosť Slovákov v uhorských dejinách a dejinách všeobecne. Vajanský svojimi názormi podporil iný spôsob dokazovania národnej identity. Nie formou analyzovania písomných zlomkov, ale hľadania ich hmotných pamiatok. Podotkol, že Slováci by nemali ísť cestou vymýšľania si hrdinov, príbehov, praslavianskych fantázií, ako to robili v 40. rokoch, trebárs aj vrúčne mienených kuriozít, ale „treba prejsť k pragmatickej, reálnej metóde. Nakoľko je to možné, treba zbierať a zachovávať materialy, povzbudzovať, oduševňovať ľudí k práci v tomto smere.“¹⁶ Pre Vajanského je typická kontraproduktívnosť vyjadrení a skutkov. Keď mal možnosť podporiť svojou autoritou snahu práve takéhoto zberateľa a hľadača materiálov v osobe Andreja Kmeťa, neučinil tak.¹⁷

Kým v počiatkoch národného hnutia sa kládol dôraz na literatúru, v 60. rokoch na dejepisectvo, v 80. rokoch bola veľmi populárna etnografia. Prisudzovala sa jej schopnosť nepopisovať dávnovek, ale sústrediť sa na opis života a prejavov ľudu. Vajanský vtedy paradoxne voči svojim starším vyhláseniam o potrebe vedeckej, najmä historickej argumentácie, vyhlásil históriu za historické haraburdie. A naopak o etnografii sa vyjadril v tom duchu, že je zapisovateľkou života a hodnôt, ktoré vytváral ľud. „Verte – nie historické haraburdie – etnologia a ethnografia zachová a oslobodí národy. História je konečne predsa len múmia, a ethnografia je živé telo. Zachovajme živé telo a budeme žiť.“¹⁸ Slovenský ľud sa teda prestal predstavovať iba ako tvorca a udržiavateľ piesní, povestí a bájí, ale začal sa budovať jeho obraz tvorcu materiálnych hodnôt – ľudovej architektúry, keramiky a najmä výšiviek. Za vrchol bola považovaná ornamentálna tvorba.

Za istý zlom v prístupe nielen ku zbieraniu a predovšetkým k verejnej prezentácii zbierok, sa všeobecne považuje výstavka výšiviek z roky 1887. Zorganizovala ju Živena – Spolok slovenských žien v rámci tradičných augustových slávností v Martine. Rodila sa ako dosť podráždená reakcia na prezentovanie slovenských výšiviek pod spoločnou hlavičkou „uhorské umenie“ na svetovej výstave. Výstavka predstavovala na slovenské pomery dobre zvládnuté podujatie. Organizátorky zabezpečili dôstojné miestnosti, vykorešpondovali zapožičanie exponátov z rôznych oblastí Slovenska, ich dôsledné označenie a rekordnú návštevnosť. Podujatie sprevádzalo množstvo sprievodných akcií, predaj a propagáciu prostredníctvom po-

¹⁵ VAJANSKÝ, S. H. ref. 12.

¹⁶ VAJANSKÝ, S. H. ref. 12.

¹⁷ K problematike napätia medzi iniciatívou Andreja Kmeťa zriadiť múzeum v Martine a autoritou Vajanského v martinskom prostredí existuje zaujímavá štúdia. HOLLÝ, Karol. Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi (1908–1914). In: *Forum historiae: odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2008, roč. 2, č. 1. <http://www.forumhistoriae.sk>.

¹⁸ Recenzia knihy českého etnografa Františka Bartoša Lid a Národ. In: *Národné noviny*, XIV, 1883, č. 116.

hľadníc s motívmi krajových výšiviek, krojovaných postáv, ľudových remesiel a pod. Výstavka bola medzníkom v štúdiu slovenského národopisu¹⁹ a zároveň ukázala akútnu potrebu vhodného priestoru pre budovanie stálej expozície. Nielen na prezentáciu výšiviek, ale aj iných zbierok.²⁰

V tom čase už bol ústrednou osobnosťou, ktorá presadzovala ideu zriadenia samostatného múzea, Andrej Kmeť. Hoci prispieval k budovaniu zbierok Domu a sám Nemartinčan sústredil svoje rozsiahle archeologické, etnografické, botanické i dokumentačné zbierky do Martina, strediska národného života, práve v tomto centre sa stretla jeho koncepcia múzea s nepochopením. Národovci z Vajanského okruhu presadzovali myšlienku budovania národnej knižnice a zbierok literárnych pamiatok a múzea ako čisto etnografického. Kmeť presadzoval ideu univerzálneho múzea s prírodopisnými, archeologickými, historickými i etnografickými expozíciami a zbierkami. Predpokladal vyškolenie a pôsobenie niekoľkých odborných pracovníkov a nekoncepcoval múzeum na báze dobrovoľníckej práce. Jeho známy výrok o tom, že hlavné poklady ľudu sa nebudú len zbierať, ale treba ich vykopáť, dokazuje nadšenie pre archeológiu. Na rozdiel od Matice slovenskej, ktorá v duchu platných zákonov nesmela zakladať miestne odbory a Domu, ktorý bol čisto martinskou záležitosťou, koncepcoval projekt Muzeálnej spoločnosti slovenskej ako vedecko-osvetovej spoločnosti, ktorá bude budovať filiálky v iných regiónoch a bude zastrešovať odborných i laických pracovníkov a poskytovať im nielen knižnicu a muzeálny priestor, ale i isté materiálne zázemie pre ďalší výskum a pre publikovanie ich výsledkov. Rozhodne sa zasadzoval za odborné budovanie zbierok, triedenie a klasifikáciu exponátov.²¹ Andrej Kmeť sa nedožil dokončenia budovy múzea. Vajanského stúpenci v tom čase presadzovali koncepciu budovania zbierok výlučne etnografických, bez potreby triedenia, pretože podstatu zmyslu zriadenia múzea videli v uskladnení zbierok a ich zachovaní pre budúce generácie, nie v ich verejnej prezentácii s komentármi a vyhodnotením.

Považujem Vajanského i s jeho autoritou za istú brzdu myšlienky založiť múzeum, a to bez ohľadu na to, či by sa tak malo udiť v Martine alebo v inom meste. Dôkazom je napríklad postoj jeho i jeho okruhu k iniciatíve Pavla Blaha v Skalici pri stavbe spolkového domu. V Martine sa vnímal jednoznačne ako konkurenčný, hoci bol úplne v inej lokalite.

¹⁹ PRAŽÁK, Vilém. Jubileum Pavla Socháne. Životní dílo. In: Příspěvky k dějinám a národopisu Slovenska. Životné dielo Pavla Socháňa. In *Sborník Archeologického a národopisného odboru Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave za rok 1924-1931*. Bratislava : 1931, s. 4.

²⁰ O slovenských výšivkách, ktoré získali v dobovom diskurze pozíciu na vrchole ľudovej umeleckej tvorby pozri KODAJOVÁ, Daniela. Slovenský ľud ako mýtus česko-slovenských vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno : 2008, s. 58-59.

²¹ Podrobne sa touto problematikou zaoberal v citovanej práci Karol HOLLÝ, ref. 17, ale i iní autori: MEDVECKÝ, Karol Anton. *Andrej Kmeť. Rím.-katolícky kňaz, slovenský učenec, zakladateľ a prvý predseda Muzeálnej slovenskej spoločnosti 1841-1908. Životopis*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom spisovateľovým, 1913, JANŠÁK, Štefan. *Andrej Kmeť*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1941, HLÔŠKOVÁ, Hana. Andrej Kmeť v spomienkach. K utváraní obrazu kultúrneho hrdinu. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 30-31 (1998-1999), Bratislava : 2003, s. 87-112.

Vybrali sme názory predstaviteľov niekoľkých generácií slovenských národovcov na zachovávanie pamiatok minulosti a budovanie inštitúcií na ich ochranu. Hoci sa vedúci národovci dlho usilovali navonok robiť dojem jednotného hnutia, v mnohých otázkach konkrétnej práce a jednotlivých krokov mali odlišné názory. K takýmto témam patrili i predstavy o inštitúciách, ktoré uchovávajú pamäť národa, dokumenty jeho minulosti, hmotné pamiatky, plody duchovnej práce. Pomerne dlho, v porovnaní s inými národmi, u nás absentovala vôbec akákoľvek iniciatíva z ich radov o zriadenie takejto inštitúcie, či už lokálneho alebo celonárodného charakteru, všeobecnej či špecializovanej. Z prameňov, ktoré sú známe, nevieme dokázať, či to bol dôsledok traumatizujúceho zážitku z osudu Matice, na ktorú sa viazali ne realizovateľné ciele a ktorá bola nakoniec rozhodnutím úradov zlikvidovaná i s jej majetkom. Ten sa nielenže pre národ stratil, ale dokonca bol použitý proti pôvodnému úmyslu zakladateľov na činnosť spolkov vnímaných ako odnárodňovacích. V momentálnom štádiu výskumu sa nám javí, že i to mohlo ovplyvniť zakladateľské iniciatívy potenciálnych múzejníkov alebo mecénov v oblasti múzejníctva, ktoré by sme mohli vyhodnotiť ako smerujúce k založeniu národného múzea. Ale rovnako tak mohol byť odkladaný prístup k založeniu inštitúcie muzeálneho typu spôsobený nejednotnosťou názorov práve tej skupiny národovcov, od ktorej sa takáto iniciatíva očakávala a mala takú pozíciu v národnom hnutí, že si mohla nárokovať na iniciačné impulzy.

National revivalists on the need to create institutions dedicated to collecting of artifacts related to national memory

Summary

This paper examines the views of several generations of Slovak national revivalists regarding the need to collect and conserve artifacts related to national memory of the Slovak people, their selection, hierarchy and the issue of building institutions dedicated to this task. First articulated in the early 19th century by the leaders of the movement, these involved such disparate institutions as libraries, archives, museums, benevolent societies and newspapers and they continued to evolve until the dissolution of the monarchy. One constant thread that runs through this debate is the idea of the Slovak people as a people without a nation of its own ruled by others (first Hungary, then Austria-Hungary) whose identity was formed by high literature and then reaffirmed by collecting products of folk literature. These endeavors were followed by historical and archeological research (1860-70s) and the final decades of the 19th century saw an increase of interest in ethnography and material culture. Gradually, Slovak national revivalists came to envision a single national museum as an institution which would collect and preserve artifacts re-

lated to national memory, but without any public presentation. First real plans to establish such an institution were made in early 1860s with Matica slovenská as the primary institution dedicated to the preservation and conservation of the artifacts, along with all its other roles and functions. In fact, Matica managed to build up a sizeable collection, but was unable to properly catalogue and protect its collections. Nor was it able to provide dedicated expert custodianship and so most of the collections were managed by volunteers. Matica also did not seek to extend its reach and thus failed to create specialized local and regional centers dedicated to collecting artifacts. When the authorities dissolved Matica slovenská, the revivalist community centered around the National House in Martin intended to transfer the museum collections to the House. This, however, proved to be impractical due to the design of the building. In the end, it was the concept of a universal museum supported by a country-wide benevolent society (The Slovak Museum Society) as advocated by Andrej Kmeť that prevailed. This project, ultimately implemented by the Society, became the first museum of modern type in Slovakia built and run by trained and professional custodians and serving the wider community of scholars.